

SUMARI

Preliminars	7
Pròleg.....	11
<i>O bone, memora.....</i>	17
<i>Si accidit ut ego morior.....</i>	25
<i>Quantum hæc anima.....</i>	39
<i>Fidelis te amavit.....</i>	47
<i>Scio ut item ament.....</i>	59
<i>Frigidæ cineres.....</i>	67
<i>Etiam in urna.....</i>	77
<i>Ego te adorabo.....</i>	89
Epíleg.....	97
Llegenda funerària.....	103
<i>Dramatis personæ i topònims</i>	105

PRELIMINARS

¿DE QUINA MANERA S'AFRONTA LA POSSIBILITAT de reeditar una obra publicada una trentena d'anys abans?... No puc parlar en nom d'altres escriptors o escriptores, però en aquell moment s'obriren davant meu com dos penya-segats des d'un dels quals m'havia de precipitar. El més conservador, deixar-la bàsicament com estava, i corregir-ne només l'ortografia i actualitzar-ne la morfosintaxi; el més arriscat, permetre'm, a més a més, recuperar un esperit al qual aleshores no em sentia del tot lliure de donar ales. Al capdavant, el dubte el resolgué la contingència de voler traduir-la a una altra llengua i l'eventualitat d'atrevir-me a fer-ho jo mateixa.

Dit i fet, m'agradaria parlar de dos temes en aquest preàmbul: d'una banda, de què em decidí a redactar-la, i de l'altra, d'alguns referents i components socials que subjauen en la trama de la novel·la i sense els quals no s'entendria, com ara el fet que sóc llicenciada en arqueologia i prehistòria, o que la “tia paterna” de la protagonista principal (Eumàquia de Pompeia), la vestal Túccia (*Tuccia* o *Tuzia*, la primera “maga” coneguda) i la gran vestal Cornèlia (a qui vaig adreçar la dedicatòria el 1986 sense saber com li deien) existiren realment.

Quant al començ, en primer lloc heu de saber que aquest llibre, el títol original del qual era *Siamangorina*

—un compost derivat de siam(és) + angor(a) + ina—, deu el naixement al fet que el jurat del segon certamen Claca de contes eròtics de 1984, convocat per un café bar de València d'identíc nom, em tornàs el conte lèsbic que hi havia presentat amb la recomanació que en fes una novel·la.

Vaig acceptar el repte, vaig posar fil a l'agulla i en menys d'un any vaig enllestir-la i va ser premiada...

Mai no oblidaré l'acte de lliurament del VII premi Joanot Martorell de Gandia, al qual m'havia presentat sota pseudònim —Dalmau Genís— i que vaig guanyar. Van telefonar a ca la germana d'una amiga per avisar que l'escriptor en qüestió havia d'acudir al teatre Serrano de Gandia a tal hora i tal dia. I allí, feta un feix de nervis, m'estava jo, esperant que el conseller de Cultura d'aquella època, Cebrià Ciscar, llegís l'acta del Jurat. Quan, seguint el protocol cerimonial, van fer públic el títol de l'obra guanyadora i el nom de qui en creien l'autor, la concurrència començà a aplaudir esperant l'aparició de l'esmentat senyor. Tremolant com una fulla d'arbre, em vaig alçar de la butaca per acudir on se'm reclamava i llavors vaig notar que, a mesura que m'acostava a l'escenari —en constatar que el meu sexe no es corresponia amb el sexe del nom anunciat—, els aplaudiments del respectable públic s'apagaven fins que es va fer un silenci glacial a la sala, trencat només pel batimans de les quatre amistats que m'havien acompanyat a l'acte. Tot i no saber on clavar-me, vaig continuar endavant fins que, a pocs metres de l'escaleta d'accés a la palestra, el mantenidor —Vicent Salvador— em va reconéixer i, sorprés, va exclamar "Tu no ets el Dalmau Genís, ets l'Encarna Sant-Celoni", i aleshores es posà a picar de mans bo i animant l'audiència a seguir el seu exemple.

I ara ve la pregunta del milió: ¿Per què em vaig presentar al premi amb pseudònim masculí? En lloc de contestar-la amb un ventall de raons de més o menys pes, com podrien fer tantes altres escriptores que també s'amagaren rere un

àlies de baró, m'estime més amprar la veu a Carles Mulet i Grimalt:

[...] podem presumir que el pseudònim, més que intentar evitar una genèrica desvaloració pel fet estricte de ser dona, tractava d'evitar una interpretació viciada del text. És ben fàcil que l'autora cregués amenaçat d'una lectura masclista el nucli temàtic de l'obra: unes relacions amoroses carregades de sensualitat, de voluptat, d'una sensibilitat polimorfa; un amor pagà, allunyat de la reducció genital productivista que n'ha fet la civilització judeocristiana i patriarcal.

(“Siamangorina: L'enigma d'unes llàgrimes travessant un somriure”, *L'AIGUADOLÇ*, Revista de Literatura, núm. 4, La Marina Alta, 1987)

Aprofite, així mateix, aquest espai per recordar un amic molt especial que ens ha deixat fa poc, Bernat Capó i Garcia, i ho faré citant-lo: “[...] vull fer menció d'una batalleta personal que he contat algunes voltes, però que mai no havia estat escrita. L'anècdota fa referència al lliurament del premi Joanot Martorell que Encarna obtingué l'any 1985. Quatre érem, els membres del jurat, i després d'un perllongant estira-i-arrotonsa vaig aconseguir que els altres companys vingueren al meu costat i participaren del meu entusiasme i, és clar, de la meravellosa literatura que, la fins aleshores desconeguda autora, havia escrit amb un ritme tan cadenciós que hom no podia distingir si allò que tenia entre mans era prosa o poesia.” El que no s'hi esmenta, però que Bernat em digué de viva veu un dia, és la causa de tanta reticència: l'Ajuntament volia que guanyàs una dona.

Pel que fa a la segona consideració que m'ha mogut a escriure aquests preliminars, té a veure amb el contingut pròpiament de la novel·la. Molts prejudicis, i també molts tòpics, perduren en aquest segle XXI sobre quina era la situació de la dona en la Roma imperial del segle I, dits i redits

en catàlegs d'exposicions, revistes...; desafortunadament i *grosso modo*, els mateixos que hi havia en els anys huitanta del segle passat, quan la vaig escriure i publicar, i crec que ja és hora de trencar-los i/o desmitificar-los.

Doncs bé, com es pot comprovar fefaentment —si hom furga una mica—, des que el món és món, i amb més o menys fortuna que llurs congèneres masculins, les fèmines hem conreat tota mena de manifestacions humanes, des de l'art de la ploma fins a l'art de l'espasa, passant per l'arquitectura, la música, la pintura, la ciència..., res d'estrany, car pertanyem a la mateixa espècie —una espècie, altrament, sense a penes dimorfisme sexual—; no podia ser, per tant, que el període de la història anomenat Imperi romà fóra l'excepció que en confirmàs la regla. Tanmateix, per desgràcia, la informació que ens n'ha arribat ho ha fet després de ser sedasdejada —llegiu-hi censurada, o invisibilitzada— per l'albir de qui triava i continua triant què és digne de passar a la Història, i què no, en una època determinada; un *qui* que reflectia i continua reflectint —conscientment o inconscient—, la voluntat dels qui creuen que ser home és una prerrogativa que dóna dret a ser més important que l'altra meitat de la humanitat. En conseqüència, és del tot creïble, i verificable, que, a més d'esclaves, heteres, verges vestals o matrones —posem per cas—, en la novel·la apareguen magues, capatasses, empresàries o gladiadores. *Haberlas, hailas*, i n'hi ha proves documentals que així ho demostren.

Potser penseu que són curiositats que no vénen a tomb, tant és; el cert del cas és que estic gairebé del tot segura que *Vestals de Roma* és una novel·la que, a aquella joveneta de vint-i-sis anys guanyadora del VII Premi de Narrativa Joanot Martorell de Gandia, li hauria agradat llegir.

Encarna SANT-CELONI I VERGER,
2017

PRÒLEG

EN GENERAL, QUAN S'OBRI UN LLIBRE, sol trobar-s'hi un pròleg —innecessari, segons els uns; extemporani, segons els altres—, i no un pròleg que siga justament tot el contrari: un epíleg. Un epíleg que, pel fet de ser-ho, hauria d'haver estat situat al final, després de l'última pàgina. Però no és així, es troba al començament del llibre, abans de la primera pàgina. I és precisament per això que, depenent del *tempo* de lectura triat per qui el llija, aquest epíleg-pròleg anirà modelant “un laberint” —citant paraules del text mateix— entre el principi i el final, “entre el món hodiern i el món incògnit”. Anirà modelant el laberint entre el “jo” protagonista i l’“altre”, el doble.

El doble, l’“altre” com a mirall del nostre destí, és un tema que, sens dubte, per qui més el coneixem és per Jorge Luis Borges. Aqueix doble, aqueix inconcebible “altre” que ens xiuxiueja el futur amb un llenguatge que no sabem desxifrar, ni tampoc defugir, es manifesta en *Vestals de Roma* mitjançant la relació que la protagonista —Eumàquia— manté amb l’“altra”, a través de l’espill.

Des de l’espill, l’“altre” sedueix el “jo” amb la intenció que aquest veja les imatges multiplicades pel present. L’espill multiplica el “jo” i fa que senta l’horror de la identitat...

L'“altre” és un ésser del raonament pur —com el somriure sense gat de Lewis Carroll— que es mou entre la vigília i el son amb la mateixa facilitat que ho fa un felí amb les set vides que té. Un ésser semiimmortal que conta la història acabada —la història ha d'acabar perquè es multiplique en contes—; un ésser que no coneix la ignorància infinita, mirall de la vasta solitud davant de la mort; un ésser que, des de l'altra banda de la mort, es riu del “jo” fixat al marge del temps.

Els immortals —segons J. L. Borges— es dediquen a viure en el pensament, en la pura especulació, aqueixa interminable història de la memòria; llurs déus són irracionals i manegen un món en què el “jo” no existeix sinó com un nombre qualsevol dins d'una sèrie infinita de xifres. En *Vestals de Roma*, Eumàquia fa un viatge —un acte concret en la memòria—, un viatge que ha d'acabar abans de poder arribar al present amb la seua “altra”. Així doncs, recreant J. L. Borges, es podria dir que “el universo tiene que haber ejecutado una infinita serie de actos concretos antes” d'entrar en l'infinit present, que no té passat ni esdevenidor: una marieta ha d'entrar per la finestra d'un carruatge..., una vella melodia etrusca ha de ser xiulada..., un gladiador d'Araceli ha de morir a l'arena..., una dona ha de pronunciar: “Ubi tu Marius, ego Maria”.

En les noces mor l'“altra”, la que hauria d'haver complert un destí de verge al temple de Vesta. Eumàquia es va escapar de la Llei —símbol de la lògica d'una història acabada— i el seu fat es correspon amb una forma secreta que obeeix un dibuix invisible. Un dibuix que es revela a través de l'“altra”, condemnada a acceptar el destí que va eludir la protagonista. Un destí que, tanmateix, Eumàquia torna a viure infinitament amb la mort de l'“altra”. Un destí imprés en la pell del somni. Perquè, al capdavall, morir és veure el somni que et feia viure.

Anne Marie DINESEN,
entre Aarhus i València, 1986

O BONE, MEMORA

SOM AL TERME DEL MUNICIPI DE DIÀNIUM, situat al sud-est de la *Provincia Hispania Tarraconensis*.³ L'única cosa que gosa pertorbar el silenci de la nit és l'insignificant repicó de les potes d'un vell gos solitari sobre les lloses de l'empedrat. Des dels afores estant, fa la sensació que una opressiva grisor encotonada cenyeix el cel sense estrelles; una foscor a males penes badada pels llums del carrer major, pobrament il·luminat per unes rudimentàries torxes de brea.

A unes dues mil passes cap al sud d'aqueixa mostra urbana, entre la mar i la ciutat, es distingeix una altra claror artificial; allà, al capdamunt d'un petit turó envoltat de vinyes, oliveres i garroferes, se n'entreveu la causa: una activitat intempestiva s'ha apoderat de les dependències de la banda esquerra d'una gran vil·la rústica i ha trencat la somnolent mudesa nocturna. L'ombra de l'edifici fa jocs de màgia amb la resplendor procedent de les llànties de les quadres i de la cuina principal.

Per contra, a la banda dreta de l'edificació, on s'ubiquen les estances dels possessors de l'habitatge, el son encara sembla ser l'amo i senyor dels cossos que les ocupen,

3. Província de la Hispània Tarraconense o Citerior (abrev., PHC).

segons pareix enforats del món que els envolta. Però no, a la cambra que dona al pati hi ha una dona que no dorm, i no és per culpa de la desassossegada animació en què està sumit el servei de la casa; rau en una mena de somni dins de l'insomni i, pel que es veu, no li cal cap presència humana. Es tracta d'Eumàquia, *Eumachia Fulvia Crocina*, de trenta anys d'edat, pubila i hereva summa del celebèrrim *Lucius Fulvius Numistrius*, fill de Luci, de la tribu Galèria, legat augustal propretor de la PHC, dues vegades cònsol dels divins emperadors Claudi i Neró, curador d'obres públiques a Roma, honorat amb la *Dignitas Optimas*⁴ i *Clarissimus Vir*,⁵ nascut a València l'any 24 i mort, l'any 89, a la vil·la que es féu bastir en aquest paratge paradisiac en casar-se amb *Cornelia Gaia*, filla de Gai, de la tribu Clàudia. Som a l'any 94, el 847 de la fundació de Roma.

A les cuines, al celler i als estables, els esclaus —dirigits diligentment per un homenot més guaixat que gras, un vell llibert de parença cadenciosa i desansuada, el nom del qual, *Millus*, ressona pertot— continuen donant vida a l'esplendorosa construcció. A poc a poc, a les remors de les veus s'afigen els bagols dels animals i l'enrenou de les cassoles, i al cap d'una estona trobem, aparellat i llest per a eixir de viatge, un luxós carruatge de quatre rodes al davant mateix de la porta que tanca l'hort de la vil·la. Quatre cavalls tiraran de la *veda*.

Però tornem a la part de l'edifici que habiten els propietaris, i més concretament a l'habitació on, fa escasses hores i després de força dubtes, la filla de Cornèlia ha pres la decisió d'enfrontar-se amb el passat i tornar a l'escenari on tingué lloc el principi del final.

Absent del rebombori que, a causa seua, armen els servents, Eumàquia roman al llit boca per amunt, amb els

4. Dignitat dels aristòcrates.

5. Home il·lustre.

ulls oberts de bat a bat i, aparentment, tranquil·la. Sap que s'aproxima l'hora, i vol i no vol apressar la partença; per això reté amb cura cada nou pensament, com si no estigués del tot segura de l'anada, i amb por, també, que ocórrega res que pugua fer-la canviar d'idea. Els anys transcorreguts des del regrés a la vil·la que la véu nàixer, se'ls ha passats penedint-se d'haver-se posat en fuita i desitjant, alhora, continuar encauada de per vida dins de l'únic indret que la podia salvaguardar. És conscient que, probablement, la resolució que ha pres serà la definitiva: hi ha coses que ningú no pot confirmar ni negar, i menys que ningú, ella; perquè tornar a viure-ho li és, ara com ara, més penós que mai, si és que el mai n'ha sigut mai el límit. Tant li fa, doncs, perdre una mica més de temps. Cansada, tanca els ulls.

Una veu masculina, des de l'altra banda de la porta entreoberta, avisa que ja és l'hora *prima*;⁶ el lladruc d'un gos llunyà li recorda la imminència de la partida i, quasi a l'encolp, el cant d'un gall l'acaba de traure de l'abstracció que la té presa i li confirma que és massa tard per a fer marxa enrere. Eumàquia s'alça del llit, desperta Lithis —la seua esclava privativa—, es deixa vestir per ella i li fa un gest perquè la deixi sola un instant. La serventa acota el cap i ix de l'estança.

La foscor va esvaint-se a mesura que es fonen les darreres gebrades que prodiga qualsevol alba presagiosa de l'arribada d'una nova primavera. L'aurora anuncia el propvinent crepuscle matutí amb un missatge subtil d'abatiment. Ronsejaire, el sol es fa de pregar mentre les gotetes de rosada rellisquen, flegmàtiques, pels sarments de parra que folren de coure les biguetes del sostre del balcó. Eumàquia mira entre les ratlles que baden l'obagor grisenc i una gota temerària li cau sobre la galta dreta; la captura amb un dit i, gairebé

6. Les 6 del matí, aproximadament.

sense mirar-la, se l'acosta als llavis i la llepa mandrosa amb la punta de la llengua. L'astre, per fi, brolla del darrere de l'argentada línia marina, com un botó de jonquill vermell. Repenjada en la barana de marbre, Eumàquia s'abstrau contemplant l'igni renaixement d'Hèlios, fins que l'airet fredós de la matinada la fa retrocedir i cercar, fregant-se els braços, l'escalforeta de la cambra. Crida Lithis perquè l'ajude a col·locar-se, al damunt de l'estola, la capa —una *palla* magenta rivetejada amb guarniments daurats— i en acabant, amb molt de compte, li lliura una petita capsa d'eben i li diu que l'afija a les seues pertinences. En traspasar la porta sent, provinent de l'atri, la resoluta veu de sa mare donant ordres a tothom i, a passes llargues i decidides, s'encamina cap aquella part de la vil·la. Necessita més que l'aigua que es beu que el comiat matern siga com ha de ser.

Cornèlia mira la filla directament als ulls, inquisidora; Eumàquia sosté, intrèpida, l'escrutador embat de sa genitora, sense badar boca. Aital dues cariatides confrontades, cap d'elles no es deixarà guanyar. De perfil, fan l'efecte de dues titànides parelles i inflexibles que no coneixen la por: l'una, la perfecta matrona que dicta la tradició, la dipositària de les vàlues arrelades de la vella Roma; l'altra, l'ovella negra, la imatge d'una rebel·lia contumaç davant dels usos perpetuats i les inamovibles convencions. S'estan una bona estona així, impertèrrites. Dues femelles desafiant-se i desafiant el pas del temps, i també qualsevol ens, vivent o no, que s'atrevisca a interrompre l'estàtica d'aqueix excels interregne. Finalment, Eumàquia ret l'orgull i, fent dues passes cap endavant, abaixa un poc el cap perquè Cornèlia li faça un toc al front amb la mà esquerra, un únic toc.

S'ha observat punt per punt la cerimònia, un ritual que abans era imprescindible i que ara no és més que un simple protocol, un símbol més; com acaben sent-ho la major part dels senyals amb què ens marca i remarca la vida:

consignes de mort i de naixença. Lentament, la filla alça el cap i planta cara a sa mare. Ni un bes, ni un reprotxe, ni un adéu. Només crua gelabror en aparença, la culminació de l'amor; perquè l'amor o va per dintre o no fa solcs. No cal exhibir-la per demostrar-ne l'existència.

Eumàquia surt de la propietat familiar sense mirar enrere. Només la hi acompanyaran la seua fidel Lithis i Tenon, un jove esclau comprat al mercat de Tàrraco sis anys enrere. Puja al vehicle ajudada per Millus i, així que s'hi instal·la, el fuet de Tenon flagel·la el buit arran dels lloms de les bèsties i la *raeda* comença a moure's. Els raigs del sol naixent es fonen amb la flama de l'atxa que sosté un adolescent pèl-roig. Al costat del petit ilota, sota les vestimentes de matrona, s'entreveu la superba fesomia de la dona mare, d'una mare dona acostumada a persistir fins a la pròxima treva.

Al llarg del viatge, contínues minúcies trenquen les vagueries de la distingida passatgera. Per la finestra, oberta per a rebre la nitidesa pròpia del cel de mitjan de març, hi entra una marieta i li cau damunt de la falda. Eumàquia acarona, amb dits de cotó, la feble cuirassa de l'animalet, se la col·loca en la palma i, amb un buf, la torna a l'exterior, a debatre's amb la celístia solar d'un dia sense núvols.

Per ací, un sens fi de brots, roselles, arbres clapejats de fulles novelles; per allà, un esquiroi centella, dues llebres fent curses al circ campestre, unes quantes papallones, abelles... De colp en sec tot, fins al més petit detall, s'entremescla amb vivències i frisances viscudes a Roma, l'odiada i benamada ciutat de tothom i de ningú, i com un crit indesoïble la seua ment evoca el record de les escapades que ella i dos cosins

—en realitat, dos protegits de son pare— feien d'amagat de Threpté, llur mainadera, pels voltants dels *Horti Pallantiani*.

La dona feia el seu poder per no perdre'ls mai de vista, per la qual cosa era difícil anar més enllà dels límits de la propietat paterna —situada en un petit planell del *Mons Esquilinius*—, però no impossible. I, sobretot, tenien prohibitíssim acostar-se al barri de la *Subura*, entre els turons Esquilí i Viminal: un dels pitjors de la “ciutat dels set turons”.

Sempre recordarà el dia en què, després d'haver despistat la vigilància de Threpté —entretenguda a apariar alguna de les corrents entremaliadures dels pupils al seu càrrec—, tots tres es llançaren muntanya avall i, sense saber com, acabaren esgarriats pels miserables carrerons del barri defés, els veïns del qual se'ls quedaren mirant com si fossen bàrbars. Suats i més que penedit de la diableria, intentaven endebades tornar sobre els seus passos, quan, de bursada, es van veure al davant d'una obertura coberta amb una cortina rànica. Octavi, el major dels tres, cometé l'atzagaiada de descórrer-la i, en fer-ho, tres rostres bocabadats es trobaren en presència d'una dona gairebé nua, pudenta i plena d'engrut, una vella de llavis descolorits, pits caiguts i pell flonja. Aquella fou la primera vegada que Eumàquia contemplà una prostituta, una decadent *lupa* barata. Amb una boca sense quasi dents, l'anciana els preguntà què se'ls havia perdut per aquells verals. No tingueren temps de pronunciar cap paraula: els familiars braços del fill major de Threpté enlairaren els integrants del trio i, carregant-se'ls com fardells, els dugueren a casa.

A la nit, son pare va fer que un dels esclaus li pegàs deu varades en cada mà. Els seus “cosins” no en reberen cap ni un, de càstig; ni la més mínima reprimenda: eren homes. Malgrat tenir només set anys, Eumàquia es va jurar no oblidar mai aquella humiliació i d'ençà d'aquell dia començà a odiar son pare.

L'amargor es confon amb el dolç paladar de la copa de vi emmelat que, abans de marxar, li ha servit el seu lleial Millus, oriünd de Roselle. Li l'ha oferida amb el peculiar gest altiu que tants maldecaps li ha procurat i un somriure, entre innocent i irònic, d'home fet a la vida. ¡Que lluny resta aquella època, a Tàrraco, quan era el coper major al seu servei o, anys més tard, un dels cuiners suplents per a les grans festes!... No hi havia vi que no coneguera ni persona que no calara al primer colp d'ull, amb aquella sàvia mirada seua emmarcada per unes espessíssimes celles negres ara ja emblanquides.

En tornar-li la copa buida, Eumàquia ha parat esment de quant ha envellit i també ha advertit que l'enorme panxa que sempre ha contradit l'equilibri natural que el tronc ha de mantenir respecte de les cames —massa primes— ha augmentat de volum, com si pogués fer-lo caure en qualsevol moment. Ell tampoc no li ha dedicat cap gest de comiat: després d'ajudar-la a pujar al carruatge, ha fet mitja volta i, amb les mans encreuades sobre els lloms, ha tornat al seu petit regne.

Eumàquia somriu endevinant-lo al celleret privat que s'ha fet mentre se serveix una bona mesura del millor vi de la finca i, inconscientment, contrau els llavis per xiular les notes de l'antiga cançó que Millus li ensenyà fa bona cosa d'anys: una vella melodia etrusca taral·lejada per boques rebregades, la tonadeta que, segons ell, acompanyava les destralades dels llenyataires dels boscos de l'antiga Túsquia en abatre els troncs dels arbres.

Aquesta obra, amb el títol de *Siamangorina*, va guanyar en 1985 el VII Premi de Narrativa Joanot Martorell, convocat per l'Ajuntament de Gandia, segons el criteri de l'equip assessor format per Bernat Capó, Emili Casanova, Vicent Escrivà i Néstor Novell.

© Encarna Sant-Celoni i Verger, 2017
© del pròleg: Anne Marie Dinesen, 2017
© d'aquesta edició: Pagès Editors, SL, 2017
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Primera edició: desembre de 2017
ISBN: 978-84-9975-915-9
DL L 1323-2017
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
www.bobala.cat

◀ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.